

Uit: *Vrij Nederland*, 7 April 1973

ANDREAS BURNIER: 'OOK BINNEN HET LEVEN STERF JE VELE KEREN'

Bibeb

Ronnie (Catharine Irma) Dessaur was van 1940-1945 ondergedoken bij 16 verschillende pleeggezinnen. De meeste streng gereformeerd. 'Als je daar niet in opgevoed bent, is dat ontwortelend voor een kind.' Op haar achttiende ging ze in Amsterdam studeren. Filosofie. Had veel contact met de vijftigers Hans Andreus, Lucebert, Gerard den Brabander, Remco Campert. 'Remco was voor mij *het* voorbeeld van leven als een artiest.' Ruim 10 jaar later (in 1965) kreeg ze een nieuwe naam: Andreas Burnier (spreek uit zoals je het schrijft). Ze moet niets hebben van psychologie en psychiatrie 'staat in dienst van het conservatisme.' Haat elk groepsgebeuren van voetbalwedstrijden, hippies tot en met demonstraties. 'Wij zijn eenzame individualisten. Ratten leven in horden.' Zou het liefst hebben geleefd in de tijd van de grote rationele denkers en individualisten. Veel bewondering voor de 'ongelofelijk geavanceerde, begaafde vrouwen rond Colette en Gertrude Stein'. Schrijft literair werk soms met de hand, altijd ontzettend vaak veranderd.

Sinds een maand hoogleraar in de Criminologie (Nijmegen). In haar proefschrift (1971) pleit ze voor de zelfemancipatie van de criminoloog. Zeer in het kort komt dat neer op: hij moet niet meer de rol van universitair geschoolde maatschappelijk werker vervullen. De juridische fictie loslaten dat de mensen in te delen zijn in goeden en slechten. En vooral meer aandacht voor het onderzoek van het strafbaar stellen, de strafbejegening. Over het tv-portret van de broers De Nie (de gijzelaars): 'Ik was het erg eens met wat Jan Blokker hier over schreef in de Volkskrant. Ik vind die tendens alle ontsporing aan het milieu te wijten, is een even sterke ontkenning van de persoonlijkheid, als in de misdadiger het door de duivel bezeten beest te zien.' In een lezing (voor het Psychiatrisch en Juridisch Gezelschap Amsterdam) noemde ze als een van de preventie mogelijkheden van criminaliteit: 'leer ook vaders liefdevolle, betrokken opvoeders van hun kinderen te zijn. Geef moeders de kans eens adem te halen, zodat niet al hun frustraties en emoties zich op hun kinderen hoeven te ontladen.'

Feminisme: 'Vrouwen die zin in werk buitenshuis hebben, moeten dat kunnen. De mogelijkheid moet losgekoppeld worden van je lijf. Ongelijke betaling van gelijke arbeid

hoort strafbaar te worden gesteld. Betere rechtspositie, salaris voor de getrouwde vrouw. Aktie tegen kleine discriminatie is nuttig. ‘Als u met uw echtgenote op reis gaat,’ staat in de reisgids van de Consumenten Bond, Toeristen zijn man met vrouw.

Ontmoedigend.’

De duizend gulden: ‘Een elegantere oplossing vind ik een combinatie van studieloon en studielening.’

41 jaar. Kreeft.

‘Ook begonnen de mannen om mij heen op mij te reageren. De kracht, die ik gebruikte, om hun blikken af te weren (als ik niet zie dat zij naar mij kijken, ben ik ongezien door hen) maakte dat ik de wervende praatjes nog minder kon volgen.’ Andreas Burnier in ‘Nu ga ik verdwijnen’, eerste verhaal uit *‘De verschrikkingen van het Noorden’*.

‘Doe je dat nog steeds,’ zeg ik, ‘proberen onzichtbaar te zijn door niet te kijken, magisch te denken?’

“t Neemt af met het ouder worden,’ zegt ze met zachte donkere stem. De blik voortdurend gericht op haar ineen geklemde stevige handen. Ze is bij mij thuis: verlegen, onzeker, gespannen en correct. Onze eerste ontmoeting. Tijdens één van de telefoongesprekken (de afspraak moest een maar maal worden uitgesteld) had ze gezegd, dat ik haar maar Andreas moest noemen. Ik vertel van m’n pogingen het chaotische van de kamer wat te verminderen, wat niet erg lukte. ‘Chaos is voor mij even noodzakelijk als orde voor jou’. (Want ik las in een interview van Huug Kaleis (NRC 1967) over de volstreekte orde in haar werkkamer, toen nog in Leiden.)

Lichte verwarring. ‘Planten doen het in ieder geval goed bij je,’ zegt ze gedurende een paar seconden haar blik (donker, warm) gericht op de mijne. Ik las teksten van een aantal door haar gehouden lezingen en colleges over criminologie. Geen straf want erg goed geschreven, duidelijk, persoonlijk en met ironische, gekke, geestige vergelijkingen. *‘Zo zou je over feminisme moeten schrijven,’ zeg ik, ‘dat slaat meer aan dan je gedram over sexefascisme.’*

Ze legt me vriendelijk uit dat ik wetenschap en ideologie door mekaar haal. En dat al het wetenschappelijk geschrijf over de achterstelling van vrouwen niets heeft uitgericht. ‘Het werd al te lang in roze vloeipapier verpakt. De vrijheidsstrijd van de negers is men pas serieus gaan nemen sinds de Black Panther beweging. Als ik iets bereiken kan met

overstatement ga ik die niet uit de weg.’ Luistert (oogleden omlaag) naar m’n argumenten, (‘je komt over als een kanon’ o.a.) zegt snel, zacht driftig: ‘Ik begrijp dat ik daarmee gevaar loop een typetje van me te maken wat ik niet ben.’ Aarzelt. ‘Zoals ik zelf gevaar loop al mijn agressie op dat ene punt te lozen.’

Ik: ‘Je wordt kwaad.’

A.: ‘Tenslotte heb ik m’n halve leven verpest. De eerste helft, de eerste 30 jaar had ik een man willen zijn. Om alle dingen die je niet kunt doen als meisje. Nou ja ... in je puberteit treurig langs de haven lopen, alleen. Nee, dat heeft er niks mee je maken of je mooi of lelijk bent. Zelfs lelijke meisjes zijn om te hebben. Juist dat ze lelijk zijn kan geïnterpreteerd worden als makkelijker te krijgen.’

‘Een man kan in z’n eentje op reis, de wereld verkennen. Zonder te worden lastig gevallen. Ik ging pas na m’n dertigste (naar Sicilië) en voelde me als altijd een opgejaagd stuk vee. ’t Zal wat anders zij als je erg dol bent op attenties van mannen maar ik vond het nooit fijn. Daarbij, als je dacht dat je een werkelijk vriendschappelijk contact had, bleek het van de ander uit gezien, wat anders te zijn. Dat is het heerlijke van het ouder worden: het opgejaagde gevoel verdwijnt. Nu ben ik blij dat ik een vrouw ben. Vrouwen zijn als ze ouder worden toch een vitaler, minder geborneerd soort mensen.’

Ik: ‘Op m’n achtste, toen ik al 5 jaar wist dat onze lieve heer met m’n lichaam een vergissing had begaan.’ (Het Jongensuur)

A.: ‘Ik wist het vanaf m’n derde, ja. Ik herinner me heel goed, ik was met m’n vriendje Nol van Dijk, op de kleuterschool en het viel me op dat ze tegen hem zeiden: handen wassen. Tegen mij: handjes wassen. Daar werd ik boos om.’

Ik: ‘Je bent 10 jaar getrouwd geweest.’

A.: ‘Van mijn 21ste tot m’n 30ste. Ik heb het echt geprobeerd. Zelfs (lacht) ben ik een schriftelijke cursus koken gaan volgen. Je gaat uit onzekerheid de onzinnigste dingen doen.’
‘Ja, waarom trouwde je? Dat was iets wat iedereen deed. Vriendinnen om me heen trouwden allemaal. Nou ja, het gebeurt... er is een verbale intimiteit, elkaar herkennen, bewondering. Je ziet het aan voor iets *anders*.’

Bevrijd

Haar eerste boek *Een tevreden lach*: ‘Dat schreef ik na m’n scheiding, in een tijd dat ik het ontzettend zwaar had. Ik begon opnieuw te bestaan, ging weer studeren, ontzettend arm,

had allerlei banen. Maar ik voelde me zo bevrijd na die zwarte koker van die 10 jaar huwelijk. Ik ben nooit ongerust geweest hoe het zou aflopen. Dacht niet aan een einddoel. Korte tijd eerst wiskunde, toen filosofie. 't Had kunnen mislukken. Nagel heeft me geweldig gestimuleerd. Ik werd student-assistent, toen wetenschappelijk medewerker. Door Nagel ben ik criminologie gaan studeren. Ik blijf hem er dankbaar voor. Hij liet me zo geweldig vrij.' *Simone (student uit Een tevreden lach), het ondergedoken kind Simone (Het Jongensuur) en de het sexefascisme bestrijdende Jean (De huilende libertijn) struikelen en raken een tijd buiten bewustzijn.*

Andreas: 'Als kind heb ik dat gehad. *Het Jongensuur* is sterk autobiografisch, veel meer dan m'n eerste boek.'

Student Simone noemt haar flauwvallen: bewustzijns-daling. Ze wordt naar een inrichting gebracht.

A.: 'Toen ik getrouwd was kon ik vaak heel moeilijk wakker worden. Had het gevoel of ik in een soort wolk liep. Niet helemaal met m'n poten op de grond.'

Angstdromen: 'Vooral vroeger, toen ik studeerde droomde ik erg intensief. Soms bleef de hele dag in de sfeer van de droom. Soms weet ik wat er gaat gebeuren.'

Depressies: 'In m'n jonge jaren was ik erg depressief maar het is voortdurend afgenomen. Eigenlijk van het moment af dat ik opnieuw ging studeren heb ik geen *echte* depressies gehad. Wel gevoelens van onlust als ik wil schrijven en het niet kan. Ik moet het in de vakanties doen. Afgezien van gebrek aan tijd... het intellectuele klimaat is eerder een *anti-sfeer*. Maar ik moet om te kunnen schrijven frustraties opdoen, ik moet tegen de druk in.'

Feminisme

Ik: 'Jammer dat je nu je tijd aan een feministenboek besteedt.'

A.: 'Ik zou best willen dat iemand anders het schreef; je moet geen dingen doen die anderen ook kunnen. Maar ik vind dat er een behoefte is aan een boek, waarin vooral de te volgen strategie tot uiting komt. Dus niet je blind staren op achterstelling, maar aanwijzingen hoe actief op te treden.'

Ik: 'Guerrillatechnieken, een handleiding om het vak machtsovername te leren. Het stichten van een geheime school om dochters voor te bereiden op de komst van Haar, die aan al onze vernederingen en kwellingen een eind zal maken of ons leven althans zal verlichten.' (De

huilende libertijn). *Stilte. Ik noem Ethel Portnoy's kritiek op het radikaal feminisme (in 'Opzij') en zeg het met haar eens te zijn.*

A. (mompelend): 'Ik dacht niet dat jij een geweldig feministe was. Er wordt gezegd dat jij de pest aan vrouwen hebt. Als je vrouwen interviewt schijn je te proberen ze op de een of andere manier te tillen.'

'Zo hoor je nog es wat,' zeg ik en begin driftig uit te leggen dat ik voor een boeiend wijf even hard door de knieën ga.

A.: 'Nou ja, het werd gezegd. 't Is al weer een tijd geleden.'

Ik noem soorten vrouwen op voor wie ik op m'n hoede blijf en bij wie ik me helemaal niet lekker voel en citeer haar eigen voorkeur voor 'manlijke eigenschappen'.

'Mannen,' zegt ze vriendelijk naar me kijkend, 'zijn meer bedreven in het met mekaar omgaan. Wat ik aardig van ze vind is dat ze vaak proberen de ander in hun waarde te laten. Vrouwen slaan meer door. Ze zijn vaak erg narcistisch geworden, vreselijk met zich zelf bezig doordat ze in een rot positie zitten. Door te emanciperen kunnen ze uit hun stereotype rol worden bevrijd. Een hartchirurg die zich te pletter werkt, heeft geen tijd om anderen met z'n venijn dwars te zitten.'

Oudere mannen zien er vaak minder angstaanjagend uit dan hun vrouwen: 'Dat komt, we zijn te gast in HUN wereld. En ook door de hormonen. Mannen blijven langer goed. 't Is toch ook vreselijk te merken dat een man er steeds heter gaat uitzien terwijl jezelf aftakelt en onbetekenender wordt.

Ik citeer dr. Groothuysse: 'vrouwen worden gediscrimineerd door hun hormoonspiegel.'

A.: 'Welnee, in een andere maatschappij waar van vrouwelijke maatstaven zou worden uitgegaan, kan je je voorstellen dat *mannen* beklaagd worden omdat ze de met de menstruatie samenhangende impulsen missen.'

Ik herinner aan haar heksensabbat ('De verschrikkingen van het Noorden', prachtig titelverhaal) waarin ze een nachtmerrie-achtige opsomming geeft: verschrikkelijke vrouwen, lelijke, misvormde, vieze, griezelige, verwilderde, hysterische, jaloerse, oude enz. vrouwen in een homofielenbar in Kopenhagen.

A.: 'Dat moet je niet lezen als een aanval. Je moet wat ik in essays schrijf niet op één lijn stellen met literatuur.'

Ik ga opnieuw koffie maken en noteer daarna dat ze als jonge student voor het eerst 'oudere, nogal stoere en excentrieke vrouwen' zag voor wie ze doodsbang was. 'Ik vond ze luguber. Ze

waren zelf de dupe van wat ze ondervonden hadden, waren in een afschuwelijke wereld opgegroeid. De achterdocht... de ellende, die mensen elkaar aandoen.'

'Ik dacht aan de vele mannen wier levens door vrouwen worden verwoest maar tegelijk ontstond het beeld van mijn joodse veertiger, in Parijs, de eenzame erudiet en ik wist die tijd komt wel. Later komt de tijd dat je op je zelf bent aangewezen en doelgericht kunt werken.'
(*De verschikkingen van het noorden*).

Ik: 'Je ziet je zelf als een joodse man van in de 40 op een huurkamer. Van herkomst Oosteuropes. Spreekt 7 talen met 7 accenten. Zachte stem, bruine, glanzende blik.'

A.: 'Ik heb es zo iemand ontmoet, zo'n ontworteld mens. Hij leek uit een heel andere wereld, een hoogleraar in de wijsbegeerte.' Lacht. 'Dankzij het feminisme zie ik mezelf later als oud vrouwtje.'

Kind: 'ik was dromerig maar ook heel heftig, geëmotioneerd, ontzettend cholerisch.

Driftbuien. (En een ontzettend lastige puber). 't Verandert naarmate je ouder wordt maar ik kan nog ontzettend kwaad zijn. Ik denk dat iets van de machteloze woede uit de oorlog op bepaalde momenten naar buiten komt. We, dat geldt voor alle vervolgd, konden onze woede nooit uiten.'

Nieuw taboe

Ik: 'Wat doe je als iemand iets gemeens tegen je zegt?'

A.: 'Ik trek me terug. Ik ben erg geremd. Niet na een fysieke aanval, dan zou ik er boven op slaan. Ik heb es een soldaat geslagen die pakte me vast.' Stilte. 'Maar verder heb ik nooit... Ik heb veel leerlingen gehad. Wiskunde lessen gegeven. Toen ik getrouwd was en ervoor en erna. Later ook psychisch gestoorde manlijke delinquenten van Van der Hoevenkliniek lezen, schrijven geleerd, en ook opgeleid voor het HBS diploma. Ik zat met de gevaarlijkste lieden in een klein kamertje. Had er nooit last van dat ze agressief werden. 't Ging altijd lekker.'

De open brief in Sec (3-3) waarin haar wordt verweten dat ze in een Telegraaf-interview zei: 'Ik ben benieuwd naar de strategie van Paarse September, de groep die zich nogal afzet tegen de andere groeperingen.' Paarse September (aldus Sec) is steeds met ruzie weggelopen en zou met extreme uitspraken als 'lesbisch zijn is een politieke keuze' de beweging van het feminisme alleen maar kwaad doen.

Ze neemt uit haar koffertje de doorslag van een brief die ze Sec toestuurde en waarin ze meldt onvolledig te zijn geciteerd. Door Sec werd weggelaten: 'zelf ben ik al jaren lid van MVM dat systematisch erg goed werk doet.'

Verder schreef ze: 'Ik krijg de indruk, dat na de bescheiden doorbraak ten aanzien van de vrouwelijke homosexualiteit in de jaren '60 met het opkomende massafeminisme een nieuw taboe op homosexualiteit aan het ontstaan is. Het is een zo oneindig veel nettere issue; tot binnen MVM is het onderwerp homosexualiteit nauwelijks bespreekbaar. Zodat grandma's of the revolution als ik, soms geneigd zijn gemakshalve maar radicaal feminisme te zeggen. Terwijl zij maatschappij geïnvolveerde feministische strijdbare homosexualiteit bedoelen. Het gaat erom dat Paarse September soms slim, soms zeer bot, soms onhandig bezig is met vragen, die anderen tot dusver vermijden.'

A.: 'Te stellen dat homoseksueel zijn een politieke keuze is, is natuurlijk absurd. Maar later werd het toegelicht en gecorrigeerd door Paarse September.' Zegt (op m'n vraag) dat ze pas na lang nadenken een interview aan het ochtendblad toestond. 'Uit de overweging dat veel mensen het lezen. Het ging mij erom de aandacht te vestigen op Opzij. Maar ze hebben het zelfs niet één keer genoemd.'

Paarse September

Paarse September: 'Ik vind dat ze ontzettend goed schrijven alleen tot dusver meestal negatief. En je moet niet je agressie tegen elkaar richten. Daar wou ik over praten. Aan de andere kant, ze hebben in praatgroepen altijd heel loyaal meegedraaid, maar zodra ze over hun eigen problemen wilden beginnen kon dat niet. Daar knap je op af. In het COC kunnen ze er ook niet mee terecht, ze zijn tussen de wal en het schip gevallen. De underdogs van de feministische beweging.'

'Die open brief in Sec heb ik me wel aangetrokken. Verdomd vervelend. 't Gaf me het machteloosheidsgevoel dat je als kind had als je ten onrechte werd beticht. Het toppunt van hetzemakerij is de opmerking, dat ik altijd geprofiteerd zou hebben van de reclame die ze voor me maakten, in de vorm van boekrecensies.' Stilte.

Haar boeken: 't Is nooit in mijn voordeel geweest, dat ik ... Ik bedoel, ik ben op latere leeftijd opnieuw gaan studeren en dat ik aangewezen kon worden als de auteur van een controversieel boek ... Het feit, dat dat eerste boek er *was*, was een ramp. In het begin had ik een streng gehandhaafd pseudoniem nodig. 't Was nooit m'n bedoeling auteur te worden.

Dat boek had ik voor mezelf geschreven aan het begin van een nieuw bestaan.' Stilte. 'En later, op het moment dat je bezig bent je in de maatschappij in te vechten maakt het feit dat die boeken er zijn, je leven niet simpeler.'

Ik: 'Simone zegt in 'Een tevreden lach': als je de teugels één keer laat vieren, wordt het wel zo'n geweldige rotzooi. Nol van Dijk, die je goed kent, noemde in z'n interview (NRC '71) je geweldige werkkraft. Alle hoofdpersonen in je boeken zijn bang voor passiviteit.'

A.: 'Veel van m'n generatie zijn als kind vermoord. Ik kan me voorstellen dat dit één van de motieven is waarom ik hard werk. Als kind was ik geweldig ondernemend en tegelijk een dromer wat in de oorlog gevaarlijk was. Je moest je stil houden en toch altijd alert zijn. Een bepaalde angst gaat nooit meer weg. Nagel heeft het net zo, die kijkt, waar hij ook is, of hij eruit kan. Ik ben één keer, op doorreis in Duitsland, door de politie aangehouden. We zaten met z'n drieën op de voorbank. 't Waren jonge Duitse agenten. 't Zweet brak me uit. Als ik mezelf niet in de hand hield, zou ik me kunnen voorstellen, dat ik helemaal in mekaar klapte. Ik denk dat heel veel mensen die in kampen zaten, op net zo'n krampachtige manier orde op zaken proberen te houden. 't Kan gevaarlijk zijn als je op mijn wilde manier je gang zou gaan.'

Ik: 'De woede waarmee je over sexefascisme schrijft heeft ermee te maken.'

A.: 't Kan ... iets van de grote woede breekt naar buiten zonder dat je het in de hand houdt. Door mijn persoonlijke motivatie kan m'n oordeel subjectief gekleurd zijn. Maar (donkere blik pal in de mijne) ik blijf achter mijn woede.'

l'Histoire d'O: 'Ontzettend smerig fascistisch rotboek. Een zich progressief noemende uitgeverij had het nooit mogen uitgeven.' (Eén van de stellingen bij haar dissertatie) 'Dat mensen daar een kick uit halen, ik word er doodziek van. Ik vind sadisme verschrikkelijk, ook in de maatschappij. Vrouwen in Turkije, die door hun mannen worden gevangen gehouden. Die gastarbeiders hier, de etters. Hier worden ze uitgebuit maar wat ze hun vrouwen aandoen...

Ontwikkelingswerk moest zich in eerste instantie richten op de bevrijding van de Vierde Wereld. 't Maakt me ontzettend kwaad dat zich progressief noemende mensen daar geen prioriteit aan willen geven. Mensen van links die zeggen, je zit te zeuren. Doodziek word ik als ik hoor hoe ze de Black Panthers ophemelen terwijl die hun vrouwen dermate vernederen. Als je leest hoe Jackson in z'n brieven over vrouwen schrijft, draait je de maag om. Wat zeg je? Goed, Angela Davis, tenslotte zag-ie daar wat in.'

Identificeren met de man

Bleekers zomer, van Mensje van Keulen: 'Ik heb de uitvoerige kritieken gelezen van dat kleine boekje en dan hoef ik het niet meer te lezen. Nee, het staat me tegen. Ik heb het gevoel dat het in de kaart speelt van de Hollandse traditie: doe maar gewoon. Nederlands naturalisme. 't Is ook al zo oud. Nou ja (glimlacht) jij vindt het mooi.' *Na m'n argumenten*: 'Natuurlijk dat iets authentiek is, is de hoofdzaak. Het moet uit je merg komen. 't Kan best zijn dat je gelijk hebt maar daarom hoef ik nog niet te kiezen om te lezen. Nee ... Wat ik eruit begrepen heb is dat de man de dupe is van de vrouw. Dat hebben in de literatuur vrouwen altijd gedaan, tot Anna Blaman toe, haar ik is een hij, het zich helemaal identificeren met de man. Als je vindt dat de man vaak de klos is, zoals Mensje, dan moet je met je onderzoek verder gaan, nagaan hoe dat zo is gekomen.'

Ik: 'Kom nou, dat doe jij toch ook niet.'

A.: 'Ik schrijf over wat me bezig houdt.' Even later ironisch: 'Leuk dat het bij jou zo overkomt.' Nadat ik zei dat Jean Brookman uit *De huilende libertijn* voor mij een *man* is. Vooral door de manier waarop hij op seks te keer gaat, al doet hij het met z'n tong.

Ik: 'En de verhouding van Nicole met Titia, inclusief minnares Marty (De verschrikkingen van het noorden) is een huwelijk met alle makkes daarvan.'

A.: 'Dat heb ik niet zo bedoeld. Daar kan ik niets over zeggen.'

Ik: 'Titia, die Nicole duidelijk heeft gestrikt, is een trut en Nicole heeft dagdromen als een echtgenoot die vast zit, over de tijd dat-ie zich aan z'n werk kan wijden.'

A.: 'Natuurlijk ... getrouwde vrouwen kunnen stom vervelend zijn. En elke relatie van twee mensen die samenwonen.'

Ik: 'Je wou een boek schrijven over de Spaanse vorst Alfonso de Tiende uit de dertiende eeuw. Je vertelde Nol van Dijk (NRC interview) wat hij allemaal was. Oprichter van de eerste universiteit in Toledo, waar joodse, arabische en katholieke geleerden en mystici samenwerkten. Via hem is de Griekse cultuur in Europa gekomen. Hij is de man achter de eerste wetboeken, de Spaanse geschiedschrijving, de astrologische kalender. Daarbij een geweldig minnaar. Je hebt er Spaans voor geleerd en alle plaatsen waar hij woonde opgezocht. Is dat dan niet, identificeren met een man?'

A.: 'Ik schrijf dat boek niet, ik zag er vanaf. Ik heb geen historisch talent.'

Ik: 'Maar je had hem wel gekozen.'

Glimlachend, verlegen, erg aardig kijkend: 'Hij koos ook mij een beetje. 't Berust op wederzijdse selectie.'

Reïncarnatie: 'Ik geloof in een bestaan voor de geboorte en *na* de dood. Je mag tegenwoordig alles zeggen over seks, sinds kort ook een beetje over de dood, maar reïncarnatie is een groot taboe.'

'Ik was 2 jaar, ik herinnerde me een soort ruimte en toen het gevoel: nu ben ik hier.'

'Ik ben ervan overtuigd, dat als je op aarde nog niet klaar bent, het na je dood niet is afgelopen. Als je met ouwe mensen praat, is het zo merkbaar dat ze nog niet voltooid zijn, ze zitten middenin de ontwikkeling. Ook binnen het leven sterf je vele keren en word je opnieuw geboren. De kleuter sterft, het schoolkind staat op, de puber sterft, de volwassenen komt. Op het moment dat iets verdwijnt, komt er iets anders in de plaats. Zo moet het ook zijn na de meest spectaculaire dood. Maar in onze cultuur roepen zulke gedachten agressie op. Wezenlijk aardige mensen zoals Dick Hillenius worden kwaad. Maar (glimlach) natuurwetenschappers die pionierswerk doen, zijn niet zo geborneerd.'

Abortus

Euthanasie: 'Daar ben ik absoluut tegen. Néé, je weet niet wat je doet. Je moet er met je stomme poten af blijven.'

Softenonkinderen zonder ledematen: 'ik heb wel es gehoord, dat ze iets heel bijzonders hebben. 't Gaat erom, als ze er eenmaal zijn, moet je de konsekwenties dragen.'

Abortus: 'Alleen als het niet anders kan maar dan uitsluitend in de eerste paar weken. Niet zoals in Amerika, tot 7 maanden. Net of je een huilend kind in de vuilnisbak gooit. Nee (driftig) dan moet je het krijgen en afstaan. Moeilijk? De moeilijkste tijd is vaak de waardevolste. Als ik aan m'n arme studententijd terug denk ... dat is de beste geweest van m'n bestaan.'

Actie van Dolle Mina's: 'Die jonge meisjes zien abortus als het trekken van een kies, ze weten niet wat het is. Ik vind niet dat het verboden moet worden maar men moet het niet propageren als iets goeds. 't Is een heel afschuwelijke daad, die je in sommige gevallen moet doen. Dat is dan jouw lot dat je voor die afschuwelijke daad komt te staan.'

Slachthuizen: 'Een rare zaak, geef ik toe. Hoe meer geciviliseerd mensen worden, hoe meer vegetariërs er zullen zijn. Doodslaan van vliegen vind ik al afschuwelijk en dat zijn nog ziektebrengers. Ik sla er veel dood. Ik eet ook vlees.'

In De huilende libertijn zijn God en Jezus: een moeder en haar dochter.

A.: 'Dat is ook een geweldig taboe ... God als vrouw voor te stellen. Toen het in me opkwam was ik bang. Ik heb lang gearzeld of ik het wel zou durven.' Incasseert m'n ongelooft met een glimlach. 'Ik hoor niet tot de agnostische neo-marxistische groep van intellectuelen die de toon aangeeft.'

We praten over Croiset. Ze zegt: 'Ik geloof in de kracht van gedachten. Het omgekeerd Marxisme.'

'Dat jij zo magisch bent, krijg je daar geen last mee in de Amsterdamse incrowd? De meeste linkse mensen vinden het rechts.'

Links-liberaal

'Misschien speelt daarin mee m'n verzet tegen de heersende mode links te zijn,' zegt ze nadat ik haar interview met het Parool (Klaas Peereboom) noemde, waarin ze de vloer aanveegde met het socialisme. Stelt tegenover 'de economische terreur door rechts', 'de geestelijke terreur van links.' En dan heb ik maar liever de eerste.'

Ik zeg niet te kunnen begrijpen dat ze de PvdA een streven naar geestelijke terreur aanwrijft. En noem (om het bij de vrouwen te laten) Gerda Brautigam, die er dan zeker geen lid van zou blijven. Glimlacht, geamuseerd. 'Ik heb een keer op haar gestemd, na de coup, toen ze op de laatste plaats was gezet.'

Stort zich snel pratend op de 'humorloze intolerantie van mensen die zich progressief achten.' 'Zelf gaan ze naar Bulgarije, Rusland enz. maar naar Griekenland en Portugal mag je niet. En dat willen nivelleren van hogere inkomens, daar begrijp ik niets van. Ik ben ontzettend arm geweest maar was nooit jaloers op wie het beter hadden. Wel op de vrijheid van m'n man toen we getrouwd waren.' Driftig (ik zei dat de vergelijking niet klopt):

'Doodziek word ik van welvarende academici, die bij voorkeur tijdens diners van honderd gulden, praten over hoe zielig arbeiders eraan toe zijn. Maar ik ben ook tegen mensen die het hebben over langharig werkschuw tuig. Ik ben links-liberaal. Tegen de hoge belastingen en de tendens alles van boven te regelen of we debiel zijn.'

Ik: 'Nol van Dijk zei, ze reageerde op alles extremer dan ik. Ik werd in de oorlog, beïnvloed door de christelijke gezinnen waar ik was ondergedoken, hervormd. Zij gereformeerd.

Daarna werd ik socialist, zij communist. Ze ging naar de haven om arbeiders tot het communisme te bekeren.'

A.: 'Ja – kadercursussen – dat heeft 3 jaar geduurd, ik was op het VCL, zocht een ander dogmatisch heil'. Bij de rector van die sjieke school vroeg ze vrij op 1 mei. 'Waarom.' zei hij. 'Omdat het 1 mei is,' zei ik. 'Ja, maar waarom wil je dan vrij?' zei hij toen.' Lacht. 'Bewust structureren doen alle schrijvers, behalve 98 percent van de Nederlandse.' (*De huilende libertijn.*)

A.: 'Er verschijnt toch weinig goeds. Ik heb geen tijd het allemaal te lezen om die ene parel te vinden. Ik ben een Lucebert-fan maar die schrijft niet meer. Verder W. F. Hermans *Nooit meer slapen* vooral; z'n laatste boek heb ik niet gelezen. En Van het Reve: *De Avonden. Werther Nieland, De familie Boslowitz.*'

Wolkers: 'walgelijk. Jan Cremer is wel goed, dat eerste boek, dat *is* het. Ik ben een fan van Elsschot. Carmiggelt? Die vind ik zo ontzettend zuiver, zo door en door integer. Op zo iemand moeten we zuinig zijn. Ik was ontzettend kwaad toen het 'n tijd geleden opeens mode was om daar tegen aan te trappen.'

Kritieken: 'Frustrerend is dat ze vaak niet to the point zijn. Ik schrijf geen sexboeken over homofilie. Ik heb er veel meer in gestopt. Machteloosheid, angst, schuldgevoelens, eenzaamheid tussen mensen en dat zijn vrouwen.'

'Ik bestrijd mijn neiging tot theoretiseren en al te essayistisch doen als een zwakte' (interview Huug Kaleis, NRC '67).

A.: 'Heb ik niet meer nodig. Die kant kan ik kwijt in m'n vak.'

Ik zeg dat ik pas *De huilende libertijn* ging begrijpen na vaker lezen en vooral door wat ze over zich zelf vertelde. Maar dat ik meer houd van de eenvoud en directheid van *Het Jongensuur* en de beste verhalen uit *De verschrikkingen van het Noorden.* '

Als je wilt dat de zin van dat boek goed overkomt waarom maak je dan zo vaak de ingewikkelde, ondoorgrondelijke toer?'

A.: 'Ik doe wel es dingen die niemand kan decoderen. Omdat ik *niet* wil dat alles meteen consumeerbaar is. Er moet een verborgen schat in een boek zitten. Op hoog niveau doet Nabokov dat geweldig goed.'

Ophouden

'Ik denk, als 't me lukt, dat ik nog één of twee boeken schrijf, meer niet. Aan één ben ik bezig. Nee, daar praat ik niet over... Dan werkt de magie niet. 't Is wel iets nieuws. Ik ben ook niet van plan het tot m'n tachtigste voor het feminisme op te nemen. Nog 3 jaar, dan is het

afgelopen. Ik zal nooit dingen te lang doen. Dat is het geniale van Provo en ook van Merlijn. Het ophouden. Die praatgroepen, daar moet ook eens een eind aan komen. Als opvang zijn ze geweldig maar je kan niet blijven navelstaren, je moet ook es wat gaan *doen*.'

Het COC: 'Korte tijd is het een serieuze zaak geweest maar nu heeft het misschien nog alleen een functie voor mensen uit de provincie. Feitelijk kan je mensen niet organiseren op grond van hun seksuele geaardheid. Je hebt er wel en geen feministen onder en van alle maatschappelijke stromingen. Je kunt ze niet onder dat ene etiket bergen.'

Ik citeer uit haar lezing (voor het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, 25 November 1972, Amsterdam):

'Prof. Kloek concludeerde (in een inleiding te Nijmegen over psychiatrie en criminaliteit) dat aangezien homoseksueel gedrag biologisch was bepaald en de aanleg daarvoor in de toekomst misschien prenataal zou kunnen worden vastgesteld, deze baby's het beste zouden kunnen worden geaborteerd. Aangezien homoseksualiteit voor iedereen toch een onaangenaam verschijnsel was. Totale preventie dus. Studenten brachten hiertegen in dat niet de homoseksualiteit maar de intolerantie van de maatschappij het probleem was. Kloek kon daarin enigszins meegaan maar aangezien je gemakkelijker individuen kunt redresseren of zelfs aborteren, dan de mentaliteit van de hele gemeenschap veranderen, koos hij toch met nadruk voor zijn preventieve maatregel: abortus van de (niet strafbare) deviant.'

Oogleden omlaag, elkaar omklemmende handen: "t Vreemde is dat hij seksueel deviant zijnde collega's citeerde. Als z'n plannetje was uitgevoerd, had hij die niet eens kunnen *noemen*.'

Proffen in Nijmegen zouden haar hebben tegengewerkt. Dat weet ik uit zeer betrouwbare bron.

Zonder op te kijken: 'Dat is niet waar. Enkele van de oudere generatie schrokken, toen ze begrepen dat ik die schrijfster was. Maar ik ben toch in anderhalf jaar tot hoogleraar benoemd, terwijl ik een marginale, vreemde vogel blijf.'

Het anderszijn: 'In de oorlog moest ik naar de grond kijken, dat was me gezegd, dan konden ze m'n donkere ogen niet zien. Ik moest m'n lippen intrekken, zodat ze, zei men, m'n dikke lippen niet zagen. Dat is heel ingrijpend. 't Gaat niet alleen om: jij bent jood, je wordt gestraft. Maar vooral om: je bent iets vreemds, je hoort bij een marginale groep. Als ik kijk in de spiegel ...' Lange stilte.

'*Hier* heb ik altijd het gevoel, dat ik in zekere zin vreemdeling blijf. Dat heb ik nooit in Griekenland. Daar besepte ik van het begin af, dat ik er echt *hoor*.'